

П. СЕЛІГЕЙ

ФЛАГМАН УКРАЇНСЬКОГО МОВОЗНАВСТВА**До 75-річчя Інституту мовознавства ім. О.О. Потебні НАН України**

Певно, кожен із читачів «Вісника» не раз тримав у руках видання, де в титулі зазначено: «Національна академія наук України. Інститут мовознавства ім. О. О. Потебні». Багато хто з науковців, безперечно, послуговується такими виданнями постійно. Особливо це стосується словників — тлумачних, перекладних, орфографічних.

Нині Інститут мовознавства відзначає 75 років із дня свого заснування. Весь цей час він був і лишається головним центром лінгвістичних досліджень не лише в межах Академії наук, а й у всій Україні. Тож не буде великим перебільшенням сказати, що історія інституту великою мірою відбиває історію вітчизняної науки про мову за ці три чверті століття. Ювілейна дата — це слушний привід назвати його головні здобутки, згадати найкращих співробітників, розповісти про те, чим він живе нині.

Власне, мовознавчі дослідження розгорнулися в Академії чи не з першого дня її існування. Проте спочатку їх провадив не один інститут, а різні спеціалізовані установи ВУАН. До них належали Комісія для складання словника української живої мови, Комісія історичного словника української мови, Інститут української наукової мови, Діалектологічна комісія та деякі інші.

У 20-ті роки минулого століття істотно розширилося функціонування української мови, і фахівці згаданих установ виконували пов'язані з цим актуальні завдання: упорядковували перекладні словники, зокрема термінологічні, встановлювали нор-

ми літературної мови у фонетиці, лексиці та граматиці, розробляли практичні засади культури мови та стилістики. Багато було зроблено для утвердження єдиного українського правопису. Широко розгорнулося вивчення історії та діалектів української мови. Ці дослідження пов'язані з іменами таких відомих мовознавців, як Агатангел Кримський, Євген Тимченко, Олена Курило, Всеволод Ганцов, Микола Гладкий, Григорій Голоскевич, Олекса Синявський.

1930 року постало питання про доцільність об'єднання розрізнених мовознавчих установ в одну. Здавалося, що зі створен-

© СЕЛІГЕЙ Пилип Олександрович. Кандидат філологічних наук. Науковий співробітник Інституту мовознавства ім. О.О. Потебні НАН України (Київ). 2005.

ням єдиного інституту розвиток лінгвістики поступово позбавиться стихійності й стане більш організованим, плановим, скоординованим. З погляду організації науки так воно і мало би бути. Проте незабаром на розвиток мовознавства почали істотно впливати позанаукові чинники.

З першої половини 30-х років мовну політику українізації заступає політика зросійщення. Сфера побутування рідної мови починає повільно, але неухильно вужчати. Деякі її питомі риси або викорінюють, або відсувають на периферію під приводом того, що вони, мовляв, віддаляють українську мову від російської. Натомість широко впроваджують російські слова й кальки. Спеціальна урядова постанова звинуватила чинний тоді правопис у «політично шкідливих наслідках».

За таких умов лінгвістика потрапляє під пильний нагляд партійних чиновників та органів держбезпеки. Періодика зарясніла закличками «викорінити націоналістичне шкідництво на мовознавчому фронті». Відтак переважна більшість провідних науковців стали жертвами незаконних репресій. Зазнали анафема і здобутки «золотої доби» українського мовознавства. Наукове життя надовго втратило дух вільних дискусій, такий притаманний 20-м рокам.

Інститут мовознавства, звісно ж, ніхто не розпустив, але його кадровий потенціал виявився гранично послабленим. Через це протягом 30-х років з його стін не вийшло майже ніяких вартісних праць. Щоб у цьому пересвідчитися, досить погортати сторінки «*Мовознавства*» — тогочасного органу інституту, або «Російсько-українського словника» (1937), головним завданням якого було штучно наблизити українську лексику до російської. Винятком став хіба що підручник «Вступ до мовознавства» (1940), написаний академіком Михайлом Калиновичем, який у 1939–1944 роках був директором інституту.

1945 року установі було присвоєне ім'я Олександра Опанасовича Потебні — найвидатнішого українського лінгвіста XIX століття.

У повоєнні роки поживлення лінгвістичних студій пов'язане з діяльністю академіка Леоніда Булаховського — провідного на той час українського мовознавця, директора інституту впродовж 1944–1961 років. У його праці «Походження української мови» (1956) відтворено мову стародавнього Києва та Київщини, описано риси української мови в пам'ятках різних періодів, вказано час її остаточного сформування — XIV ст. На базі сучасних мов Л. Булаховський реконструював найдавнішу слов'янську акцентологічну систему й пояснив деякі факти з історії наголосу в слов'янських мовах. Інші ділянки його зацікавлень — семасіологія, синтаксис, стилістика. Перу вченого належать капітальні курси з історії російської літературної мови, що витримали по кілька видань.

За редакцією Л. Булаховського вийшов загальний академічний «Курс сучасної української літературної мови» (т. 1–2, 1951). Це був перший ґрунтовний і систематичний опис усіх її структурних рівнів, який до того ж зафіксував стабільність літературних норм. На основі цього курсу потім створювали підручники для вищої та середньої школи.

1948 року інститут випустив великий «Російсько-український словник». Порівняно з виданням 1937 року це був крок уперед, але він теж хибував на невмотивовані росіянізми. Цей словник закріпив лексичні норми, більшість із яких чинна й дотепер. Деякі відверті перегини попереднього орфографічного кодексу усуває в 1946 році новий «Український правопис». 1960 року вийшло його друге, доповнене і виправлене видання.

Від середини 50-х років для Інституту мовознавства настають відносно сприятливі часи. З приходом нової генерації на-

уковців удається частково відновити кадровий потенціал після сталінського погрому. Назрілі завдання вимагають тепер зусиль не одного дослідника, а цілих колективів. Починає більшати потік статей і монографій. Вони загалом відповідали тогочасному рівневі науки, але часом хибували на описовість і брак узагальнень. За словами Ю. Шевельова, було нагромаджено багато фактів, які, однак, лишалися без теоретичного пояснення¹.

Протягом 60–70-х років ХХ століття конкретні мовознавчі дослідження стимулювали появу загальних праць, а теоретичні результати останніх відбивались у словниках, довідниках і навчальній літературі. Повноцінний розвиток науки про мову дещо стримували певна одноманітність у підходах, слабкість наукових шкіл, брак дискусій і переважна орієнтація українських лінгвістів на праці лише російських колег. Деякі галузі й далі потерпали від нав'язливих ідеологічних регламентацій з боку влади.

Завдяки працям співробітників інституту І. Кириченка, В. Ільїна, Т. Зайцевої, П. Горецького, С. Левченка в окрему галузь українського мовознавства виділяється лексикологія. Якщо спочатку її розвиток диктували переважно практичні потреби словникарства, то в 70–80-х роках лексикологи зосереджуються й на теоретичних проблемах: системності й закономірностях розвитку словникового складу, типології лексичних значень, семантичній структурі слова, лексичних категоріях, фразеологічних сполученнях (Л. Паламарчук, Л. Скрипник, А. Критенко, О. Тараненко).

Вагомі здобутки мають лексикографи інституту. За обсягом та опрацюванням лексики «Українсько-російський словник» (т. 1–6, 1953–1963) і «Російсько-український

словник» (т. 1–3, 1968) не лише перевершили всі попередні аналоги, а й потрапили до категорії найбільших у світовій перекладній лексикографії. Засобами іншої мови вони всебічно розкривали значення й відтінки значень реєстрових слів, показували їхню сполучуваність, наводили цілу низку перекладних відповідників. Ці словники стали надійними порадиниками багатьох авторів і перекладачів, настільними книгами в редакціях, видавництвах, державних установах, наукових інститутах, вищій школі. Другий словник потім іще двічі перевидавано, а на базі першого укладено однотомник, що витримав сім видань.

Найбільшим здобутком лексикографії стає тлумачний «Словник української мови» (т. 1–11, 1970–1980). Він досить повно відбиває лексичний і фразеологічний склад літературної мови від І. Котляревського й до початку 70-х років. Частково охоплені в ньому й архаїзми, історизми, діалектизми, які засвідчені писемними джерелами. До реєстрових одиниць подано детальні тлумачення, приклади вживання, граматичну та стилістичну характеристику. Щоправда, інколи позначки типу *діалектне* або *застаріле* (надто щодо західноукраїнської лексики) наче відлякували користувача від цих слів, і вони й далі лишалися суто діалектними чи застарівали ще більше, хоча могли б цілком природно ввійти до загальноновживаного фонду. Але в цілому словник створено на високому науковому рівні. Він і сьогодні лишається найповнішим зібранням лексичних скарбів української мови.

У цей же період з'явилися й словники інших типів: орфографічний, інверсійний, іншомовних слів, власних імен. Видано «Словник мови Шевченка» (т. 1–2, 1964) і «Словник-довідник з правопису та слововживання» С. Головащука (1989). Уже за часів незалежності побачили світ підготовлені лексикографами інституту «Фразеологічний словник української мови» (кн.

¹ G. Shevelov. Belorussian and Ukrainian // Current Trends in Linguistics. V. 1. — The Hague, 1963. — P. 249.

1–2, 1993) і «Словник синонімів української мови» (т. 1–2, 1999–2000).

Не менші здобутки мають і дослідники української граматики, які зосереджуються на її теоретичних аспектах. Вони вивчають морфологічні й синтаксичні категорії, їхні взаємозв'язки, семантичні та структурні типи словосполучень. Вийшла друком серія ґрунтовних монографій про окремі частини мови (В. Русанівський, І. Матвіяс, А. Грищенко, Г. Гнатюк), а І. Вихованець у праці «Частини мови в семантико-граматичному аспекті» (1988) запропонував їх нову класифікацію. Різним аспектам синтаксису присвятили свої розвідки А. Грищенко, С. Єрмоленко, І. Вихованець. Тогочасні набутки зі словотвору підсумувала колективна праця «Словотвір сучасної української літературної мови» (1979).

З 80-х років граматики переорієнтовуються з формального аспекту на функціональний. Якщо раніше граматичні одиниці вивчали від форми до змісту, то тепер спочатку визначають семантичні функції (чи категорії), а потім простежують, якими формальними засобами ці функції виражаються на морфологічному, синтаксичному та словотвірному рівнях. Дослідники зосереджуються на елементарних і похідних синтаксичних конструкціях, прагматичних і семантичних властивостях речення, залежності його будови від комунікативних і когнітивних чинників. Першою ґрунтовною працею цього напрямку стала колективна «Украинская грамматика» (1986).

Від 60-х років науковці інституту розпочинають вивчати мову структурно-математичними методами. Такий підхід дав змогу точніше описати фонемну, морфемну та словотвірну структури слова, дослідити словозмінні парадигми й синтаксичні структури, виробити формально-граматичні застави структурної класифікації речень. На базі цих розвідок створено алгоритми автоматичного морфологічного й синтаксично-

го аналізу текстів. Цим проблемам присвятили свої розробки В. Перебийніс, М. Пещак, Н. Клименко, М. Муравицька. «Частотний словник сучасної української художньої прози» (т. 1–2, 1981) подає кількісні параметри слововживання в обстежених текстах.

Розвідки зі стилістики мали на меті простежити формування літературної мови. У річищі школи російського лінгвіста В. Виноградова мову української художньої літератури вивчали І. Білодід, В. Ільїн, Л. Скрипник, Л. Паламарчук. Їх цікавили виражальні функції звукових, граматичних і лексичних одиниць, художня метафоризація термінів тощо. М. Жовтобрюху належать ґрунтовні праці з історії публіцистичного стилю.

Пізніше мовний стиль починають розуміти як певну структурну цілісність, причому акцент робиться на його функціональній природі. Критеріям літературної норми та проблемам її усталення присвячено праці М. Пилинського, розвиток стилів у різні періоди розглянуто в колективних монографіях «Мова і час» (1977) та «Жанри і стилі в історії української літературної мови» (1989).

Інститут завжди віддавав належне і проблемам мовної культури, пропаганді літературних норм. Узвичаєнню правильної вимови сприяв словник «Українська літературна вимова і наголос» (1973), а норм слововжитку — довідник «Культура української мови» (1990). З 1967 року інститут регулярно випускав науково-популярний збірник «Культура слова».

Попередні дослідження й нагромаджені фактичний матеріал дали змогу створити фундаментальну працю «Сучасна українська літературна мова» (кн. 1–5, 1969–1973), що містить всебічний аналіз усіх її структурних рівнів. У першій книзі подано скрупульозний опис голосних і приголосних звуків української мови, її фонологіч-

ної системи, акцентної структури, структури складу, орфоепічних норм. У другій книзі, присвяченій морфології, докладно проаналізовані частини мови, їхні словотвір і словозміна, морфологічні категорії. Третя книга подає досить повну й багато в чому оригінальну характеристику синтаксису, а четверта — опис лексичного складу та фразеології. Стилiстичні ресурси різних мовних рівнів і функціональні стилі — така проблематика п'ятої книги; новий матеріал містять її розділи про стилістику усного мовлення та ритмомелодику. Тривалий час цей п'ятитомник посідав у нашому мовознавстві чільне місце.

Таку ж фундаментальну академічну працю було підготовлено й на матеріалі діахронічних студій — «Історія української мови» (1978–1983). Кожен з її чотирьох томів («Фонетика», «Морфологія», «Синтаксис», «Лексика і фразеологія») описує основні процеси в розвитку відповідного структурного рівня. Так, становлення звукової системи відтворено від індоєвропейських часів; з належною повнотою висвітлено зміни, що сталися на власне українському ґрунті. На багатому матеріалі, з новими підходами розглянуто й історію частин мови. Підбивши підсумки досягнутого, цей чотиритомник водночас показав, що в дослідженні деяких періодів іще лишаються численні темні місця, які потребують дальшого висвітлення. Насамперед це стосується лексики, словотвору й синтаксису.

В окрему галузь українського мовознавства виділилася акцентологія, біля джерел якої стояли О. Потебня, Л. Булаховський та І. Огієнко. Нині їхню справу гідно продовжує В. Складенко — автор «Нарисів з історичної акцентології української мови» (1983) та інших ґрунтовних монографій цього напрямку.

Не припинялося в інституті й вивчення історії літературної мови. В. Русанівський

простежив зв'язки старих східнослов'янських літературних мов із сучасними літературними мовами, В. Німчук дослідив розвиток вітчизняного мовознавства протягом XIV–XVII ст., видав «Київські глаголичні листки», В. Франчук глибоко проаналізувала мову Київського літопису та «Слова о полку Ігоревім».

Надійну джерельну базу для історичних досліджень надає серія «Пам'ятки української мови», що виходить із 1961 року. У ній друкуються староукраїнські тексти XIV–XIX ст. — актові документи, грамоти, давні граматики та словники, художня, публіцистична, наукова й епістолярна література. В Інституті мовознавства загалом видано близько 20 таких пам'яток з докладними лінгвістичними коментарями й дотриманням усіх текстологічних вимог. Публікатори — В. Німчук, В. Русанівський, М. Пещак, І. Чепіга, В. Передрієнко та інші.

Надзвичайного розмаху в інституті набувають діалектологічні студії, які поступово охопили весь ареал української мови. Ф. Жилко — автор монографії «Говори української мови» (1958) та першого підручника з української діалектології. Т. Назарова й А. Залеський присвятили свої розвідки діалектній фонології, а П. Гриценко — діалектній лексиці. 1977 року вийшла друком хрестоматія зразків діалектного мовлення з усіх регіонів української етнічної території — «Говори української мови: збірник текстів». Результати діалектологічних досліджень узагальнила книга І. Матвіяса «Українська мова і її говори» (1990).

Якщо діалектологія підходить до говірки як до цілісної мовної системи, то лінгвістична географія більше зосереджується на діалектних відмінностях і методом картографування встановлює їх територіальне поширення. Етапним здобутком лінгвогеографії є національний «Атлас української мови» (т. 1–3, 1984–2001). Зібрані в ньо-

му карти окреслюють межі поширення різних мовних явищ по всій території України та на суміжних землях упродовж 1950–1970 років. Його базою стали численні записи українських говірок, зроблені великим загоном діалектологів. Атлас є надійною основою для розв'язання проблем діалектного членування української мови, її глото- й діалектогенезу.

Від початку 60-х років як окрема галузь розвивається ономастика — наука про власні назви (О. Стрижак, А. Непокупний, В. Німчук, З. Франко, І. Железняк, Л. Масенко). Укладено «Словник гідронімів України» (1979) та «Етимологічний словник літописних географічних назв Південної Русі» (1985). Етимологія окремих власних назв надзвичайно цінна для відтворення найдавнішої історії України, визначення прабатьківщини слов'ян, місця й часу походження українців та їхньої мови.

Традиційною галуззю, що розвивається в Інституті мовознавства, є славістика. Помітною подією стала поява першого в тодішньому СРСР систематичного курсу «Вступ до порівняльно-історичного вивчення слов'янських мов» (1966) за редакцією О. Мельничука. У ньому підсумовано всі головні здобутки славістики, і при цьому належне місце відведено фактам української мови. Багато в чому курс не втратив своєї актуальності й сьогодні. Його своєрідним продовженням стала монографія «Историческая типология славянских языков» (1986), де розглянуто спільні й відмінні риси слов'янських літературних мов на різних структурних рівнях.

Час від часу в інституті з'являлися розвідки, присвячені різним аспектам слов'янських мов: лексиці (В. Коломієць, Т. Лукінова, І. Стоянов), інтонації (А. Багмут), морфології (О. Ткаченко, Г. Півторак), синтаксису (О. Мельничук, Й. Андерш, В. Чумак). Вийшли «Болгарсько-український словник» І. Стоянова й О. Чмир

(1988), «Чесько-український словник» (т. 1–2, 1988–1989), академічна «Грамматика чеської мови» (1992).

На загальнослов'янському тлі висвітлює походження українських слів фундаментальний «Етимологічний словник української мови» в 7 томах (т. 1–4, 1982–2003, видання триває), укладений під керівництвом академіка О. Мельничука. Словнику притаманні вичерпний добір лексики, відносна стислість викладу, зваженість у поясненні етимологій, високий науковий рівень цих пояснень. У завершеному вигляді це видання стане вагомим внеском у світову славістику.

У 70-ті роки зростає увага до побутування в Україні російської мови. Виходять колективні монографії «Русский язык — язык межнационального общения и единения народов СССР» (1976), «Культура русской речи на Украине» (1976), «Функционирование русского языка в близкородственном языковом окружении» (1981) та інші. У них особливо підкреслювалася роль російської мови як засобу міжнаціонального спілкування та як «другої рідної мови», а той факт, що вона, по суті, витісняла собою українську, замовчувався.

Більшу наукову цінність сьогодні зберігають дослідження з історії мовних контактів, порівняльної лексикології і граматики української та російської мов (Г. Їжакевич, Г. Гнатюк, Т. Черторизька, Н. Озерова, В. Бріцин). У 1985–1986 роках вийшов двотомний «Словарь языка русских произведений Т. Шевченко».

Вагомим набутком порівняльно-історичного мовознавства стали колективна монографія «Общая лексика германских и балтославянских языков» (1989), праці О. Ткаченка й Т. Харитонові. Історичні зв'язки слов'янських і балтійських мов багато і плідно досліджує А. Непокупний. Внесок до теоретичної семасіології зробили В. Русанівський і О. Тараненко, які висвітлили

причини й механізми семантичного розвитку мови на лексичному та граматичному рівнях.

У «застійні» роки дедалі більше відчувалася потреба в соціолінгвістиці, що вивчає функціонування мов у суспільстві, національно-мовне будівництво, проблеми двомовності. Проте за тих часів не було жодної можливості висвітлювати цю тематику об'єктивно. На дослідження процесу зрощення українців було накладене суворе табу. Натомість науковці мусили пропагувати компартійні рішення з мовної політики й обстоювати сумнівну теорію «другої рідної мови» (І. Білодід). Публікації з цього приводу відзначались упередженістю, войовничим догматизмом і не містили належного фактажу.

Неможливість об'єктивно вивчати соціолінгвістичні проблеми в Україні дослідники компенсували увагою до аналогічних проблем за рубежом. Це насамперед праці Ю. Жлуктенка та колективні монографії «Варианты полинациональных литературных языков» (1981), «Межъязыковые отношения и языковая политика» (1988), «Языковые ситуации и взаимодействие языков» (1989).

Починаючи з 60-х років інститут регулярно видає збірники статей із загального мовознавства. Їхня тематика — методи і прийоми лінгвістичних досліджень, співвідношення мовної системи та мовної структури, категорій змісту і форми в мові, взаємозв'язки мови та мовлення, мови та мислення, етапи формування й розвитку національних мов.

Методологія лінгвістичних досліджень розвивалася тоді на ґрунті діалектичного матеріалізму. Вона орієнтувала науковців на вивчення мовних явищ у розвитку й у зв'язках з іншими явищами, тобто озброювала такими важливими принципами, як історизм і системність. Але оскільки насаджувалася вона догматично, а методології,

засновані на інших філософських течіях, не схвалювалися, то українські мовознавці виявилися загалом необізнаними з новими школами, що саме в той час розвивалися за рубежом (неогумбольдтіанство, етнолінгвістика, теорія мовного планування, породжувальна граматики тощо). Ці напрями оголошувалися «буржуазними» й зазнавали вбивчої критики. Ставлення до них поліпшується лише під кінець 80-х років: «Методологические основы новых направлений в мировом языкознании» (1992).

Ціла епоха в історії інституту пов'язана з ім'ям академіка НАН України Олександра Мельничука. Його наукові зацікавлення охоплювали чи не всі галузі лінгвістики. Мову він визначав як системно-структурне суспільне явище з матеріальною основою та ідеальними функціями, найважливішою серед яких є знакова функція, що дає людям змогу мислити й обмінюватися думками. Його монографія «Розвиток структури слов'янського речення» (1966) — вичерпне діахронічне дослідження слов'янського синтаксису. Глибоке проникнення в етимологію лексики з різних мовних родин дало змогу вченому довести генетичну спорідненість усіх мов світу. Праці О. Мельничука високо піднесли престиж української науки, хоч і залишаються сьогодні у світі дещо недооціненими.

Якісно новий етап у житті інституту розпочинається з проголошенням незалежності України, зі значними культурними перетвореннями та розширенням функцій української мови. Перед лінгвістами постають нові завдання, вони звертаються до малодосліджених і заборонених раніше тем, почуваються вільніше у трактуванні зібраних фактів.

1991 року на базі україністичних відділів інституту створено самостійний Інститут української мови НАН України, що дало змогу вивчати рідну мову більш системно й

цілеспрямовано. У стінах Інституту мовознавства її теж досліджують, але переважно у зв'язках з іншими мовами — слов'янськими та неслов'янськими.

До 1996 року Інститутом мовознавства керував академік НАН України В. Русанівський, а з 1996 року — академік В. Склярєнко. Нині структура установи складається з шести відділів: загального мовознавства, загальнославистичної проблематики та східнослов'янських мов, російської мови, західно- і південнослов'янських мов, германських, романських і балтійських мов, структурно-математичної лінгвістики. Інститут має свій друкований орган — часопис «Мовознавство».

Сьогодні в установі працюють 42 науковці. Цей порівняно невеликий колектив навіть у період не вельми сприятливий для наукових студій спромігся підготувати й видати цілу низку фундаментальних праць.

Так, член-кореспондент НАН України Г. Півторак у монографіях «Українці: звідки ми і наша мова» (1993), «Походження українців, росіян, білорусів та їхніх мов» (2001; 2-ге вид. 2004) на ґрунті останніх досягнень діалектології, археології, історії, антропології та етнографії дійшов висновку, що на кінець XII ст. переважна більшість рис, притаманних українським діалектам, уже сформувалася. Отже, говорити про єдину давньоруську прамову як основу східнослов'янських мов немає підстав.

Фахівці відділу структурно-математичної лінгвістики створили потужний комп'ютерний морфемно-словотвірний фонд української мови та систему автоматизованого редагування наукового тексту. На їхніх розробках ґрунтуються електронний редактор українських текстів «Рута» і двобічний українсько-російський перекладач «Плай». За допомогою комп'ютерних програм укладено «Обернений частотний словник сучасної української художньої прози» (1998), «Словник афіксальних морфем ук-

раїнської мови» (1998), «Кореневий гніздовий словник української мови» Є. Карпіловської (2002).

Серед інших безперечних здобутків останніх років — монографії В. Склярєнка «Праслов'янська акцентологія» (1998) і «Темні місця у «Слові о полку Ігоревім» (2003), Є. Карпіловської «Суфіксальна підсистема сучасної української літературної мови» (1999), Т. Лукінової «Числівники в слов'янських мовах» (2000), Г. Яворської «Прескриптивна лінгвістика як дискурс: мова, культура, влада» (2000), О. Скопненка «Берестейсько-пинські говірки: генеза і сучасний стан» (2001), підручник В. Русанівського «Історія української літературної мови» (2001), колективна монографія «Сопоставительная грамматика русского и украинского языков» (2003). Член-кореспондент НАН України О. Ткаченко видав працю «Українська мова і мовне життя світу» (2004), в якій на підставі відповідного досвіду багатьох країн зроблено важливі теоретичні висновки та подано рекомендації щодо оптимального планування мовних процесів в Україні.

Фахівці Інституту мовознавства брали участь в укладанні такого потрібного для науковців і викладачів вищої школи «Російсько-українського словника наукової термінології». Він вийшов протягом 1994–1998 років у трьох частинах: «Суспільні науки», «Біологія. Хімія. Медицина», «Математика. Фізика. Техніка. Науки про Землю та Космос». Зажили популярності словник «Фразеологія перекладів Миколи Лукаша» (2002), укладений О. Скопненком і Т. Цимбалюк, та «Російсько-український словник» (2003), виданий за редакцією В. Жайворонка.

Головні результати багаторічного вивчення української мови підсумовує фундаментальна енциклопедія «Українська мова» (2000; 2-ге вид. 2004), яку фахівці Інституту мовознавства підготували разом із

колегами з Інституту української мови. У повній і водночас лаконічній формі тут викладено всі основні відомості про її будову, історію, стильові й територіальні різновиди, контакти з іншими мовами. Низку статей присвячено дослідникам української мови та основним поняттям загального мовознавства.

Майже всі названі вище праці відіграли ключову роль у подальшому розвитку вітчизняного мовознавства. Багато з цих досліджень зберігає свою наукову цінність і сьогодні. Особливо це стосується словників і фундаментальних теоретичних праць. Таких вагомих результатів неможливо досягти в системі вищої освіти, де в працівників левову частку зусиль і часу забирає читання лекцій та робота зі студентами. Отже, багаторічна історія Інституту мовознавства переконливо доводить, що академічна форма організації лінгвістичних досліджень цілком себе виправдала.

Попри вагомі здобутки, нині перед українською наукою про мову постають нові завдання. Бракує великих перекладних словників із західноєвропейських та східних мов, а також англо-українських термінологічних словників. Крім слов'янських, деяких германських і романських мов, дуже повільно розгортається вивчення решти індоєвропейських, а також неіндоєвропейських мов. Замало створюється науково-популярних книжок.

Ефективній роботі Інституту мовознавства сьогодні перешкоджає брак належного фінансування, погане надходження нової зарубіжної літератури, послаблені контак-

ти з іноземними колегами. Співробітники мають складнощі зі своєчасною публікацією своїх праць. На часі зміцнення кадрового потенціалу установи.

Розв'язання цих проблем не в останню чергу залежить від усвідомлення науковою громадою, Президією НАН України та державними органами того незаперечного факту, що лінгвістичні дослідження — і теоретичні, і практичні — вкрай потрібні українському суспільству. Потрібні вони і для утвердження престижу нашої науки у світі, адже без розвинутого мовознавства вона буде неповною, неповноцінною.

Який же головний висновок можна зробити, озираючи 75-річну історію Інституту мовознавства? Завдяки колективним зусиллям його співробітники глибоко описали майже всі структурні рівні української мови, починаючи від праслов'янських часів і закінчуючи сьогоденням. І хоч окремі прогалини та «білі плями» ще лишаються, вона стала однією з найбільш досліджених мов — не лише серед слов'янських, а й поміж усіх мов світу. Своїми працями науковці обґрунтували функціональну повноцінність української мови, що стало однією з підстав надати їй 1989 року державного статусу.

Сьогодні працівники Інституту мовознавства ім. О. О. Потебні мають дві головні мети: теоретичну — показати українську мову в історичних, структурних і функціональних зв'язках з іншими мовами світу, та практичну — і надалі забезпечувати її дієвість і престиж у всіх сферах нашого життя.